

محمد قزوینی پس از فراگرفتن علوم اسلامی و تبخّر در ادبیات عربی و فارسی به تصحیح و تألیف و نشر کتابهای ادبی و تاریخی پرداخت، آثار مهم او عبارتست از:
لباب الالباب - چهار مقاله - جهانگشای جوینی - والمعجم، شرح حال مسعود سعد که بررسی و تصحیح کرده است.

این دانشمند در سال ۱۳۲۶ شمسی به رحمت ایزدی پیوست، درباره تاریخ فوت او حاج اسماعیل امیر خیزی قصیده‌ای سروده است که چند بیت آن نوشته می‌شود.

آن ساغری که بود بر او باده طهور	بشکست سنگ کینه چرخ از سر غرور
شد زیر ابر تیره نهان تابناک هور	ادینه روز ششم خرداد نیمه شب
قزوینی آن محمد عبدالوهاب پور	سالار کاروان ادب رهنمای فضل
ناگه ندا رسید ز هاتف (هوالغفور)	تاریخ سال مرگش پرسیدم از خرد

۱۳۲۸ ش

استاد همایی (سنا) در باره تاریخ فوت او چنین سروده است.

قزوینی پور عبد و هاب	همنام پیامبر محمد
دریای علوم و گنج آداب	کورانه کرانه بود نه حد
در محضراو کمینه شاگرد	صد همجوکسائی مبرّد
بنیاد علوم و کاخ تحقیق	از پرتو رأی او مشید
خود گرچه برفت نام نبکش	در لوح جهان بود مخلد
پرسید سنا ز سال فوتش	چون ساخت ز خاک و خشت مرقد
(وهاب) بجمع آمد و گفت	(پیغامبر ادب محمد)

۱۳۵۴

سعید نفیسی - سعید نفیسی یکی از نویسندگان بزرگ عصر حاضر است، این استاد عالیقدر در تاریخ و ادب ایران مطالعه و تحقیق فراوان کرده و تألیفات او از صد بیشتر است، علاوه بر این مقالات ادبی و تحقیقی زیادی دارد که در مجلات مختلف به چاپ رسیده است.

پشتکار او در مطالعه و تتبع بی شک کم نظیر و سرمشق اهل دانش بوده است. این استاد علاوه بر تدریس در دانشگاه تهران، از دانشگاههای خارج نیز برای تدریس از او دعوت می‌کردند.

در زیر تعدادی از آثار و بررسیهای او در خصوص دیوان شعرا نوشته می‌شود:

تاریخ گیتی‌گشا، دستورالوزراء، شرح حال شیخ بهایی، دیوان هلالی جغتایی، دیوان

ارزقی، احوال و آثار عطار، دیوان رشید و طواط، احوال و اشعار نظامی، مقدمه قابوسنامه، احوال و اشعار رودکی، ابوالموید بلخی، مقالات درباره امام فخر رازی، کلیات اوحدی، انوار سهیلی، شرح حال افضل کاشی، آثار و احوال حافظ، کلیات عراقی، دیوان ابن یمن، کلیات قاسم انوار و آثار دیگر

استاد سعید نفیسی علاوه بر تألیفات زیادی که دارد، طبع شعر نیز داشته و اشعاری سروده است از جمله:

گذشت

عمر عزیز بین که چسان رایگان گذشت
این چند روز عمر ندانی چسان گذشت
روز دگر به ماتم گل در خزان گذشت
این روز و این شبی که به آه و فغان گذشت
چون باد نوبهار و چو آب روان گذشت
تا چشم برگشایی بینی جهان گذشت
پنهان پیامد از ره و زین ره نمان گذشت
جانی است مانده و زسرآن هم توان گذشت
امروز هرکه همچو نفیسی ز جان گذشت

عمرم درین جهان پی سود و زیان گذشت
ای آنکه بگذری ز سر خاک رفتگان
یک روز در بهار گذشت و کنار گل
ای کاش می گذشت به دیدار دلبران
دردا که روزگار جوانی و خوشدلی
بر بند چشم از بدو نیک جهانیان
جانم فدای همت آن باد کز نخست
از دست رفت دین و دل من به راه دوست
روز دگر به زندگی جاودان رسد

دفتر ایام

یا آنکه زان بیرون کند نام من ناکام را
ای کاش پایانی بود این کار نافرجام را
آغاز آنرا دیده‌ای بنگر کنون انجام را
گیرم که صدفبار دگر دیدی تو صبح و شام را
زین بیش گرد خود مگرد در گردش آور جام را
مژده دهید ای عاقلان آن رند دره آشام را
ای مدعی از سر بنه سودای ننگ و نام را
با اینکه در اواخر عمر ناراحتی جسمی داشت ولی در هر حال به کار خود ادامه می داد. آخرین

کاش آسمان بر هم زند این دفتر ایام را
این چند روز زندگی خواب و خیالی بیش نیست
جز غم نبردم بهره‌ای زین چند روز زندگی
سال و مه و روز و شب جز رنج کی بار آورد
تا چند گودی در جهان در جستجوی آنچه نیست
آسایشی گر بایدت در عالم مستی بود
تا کی نفیسی روز و شب در آرزوی رفعتی

با اینکه در اواخر عمر ناراحتی جسمی داشت ولی در هر حال به کار خود ادامه می داد. آخرین

تألیف او تاریخ نظم و نثر در ایران تا پایان قرن دهم هجری، است چون احساس ناراحتی می‌کرد، در مقدمه کتاب فوق نوشته است «نمی‌دانم ناتوانی جان فرسای که چندبست گرفتار آنم مرا مجال خواهد داد دنبال کار را بگیرم و به این روزگار که در آنیم برسانم یا نه» افسوس دست اجل به او مجال نداد که کار خود را به پایان برساند. او در ۲۲ آبان‌ماه ۱۳۴۵ شمسی جان به جان آفرین تسلیم کرد.

در رثای استاد سعید نفیسی، مجید اوحدی یکتا چنین سروده است.

دویغ و درد که از پیش ما سعید برفت	هزار حیف که آن مایه امید برفت
به گلستان سخن آنکه بُد هزار پرید	به شهر پند ادب آنکه بُد کلید برفت
کسی که بر سر دانش گذاشت عمر عزیز	سیاه مویش از این راه شد سپید برفت
کسی که عاشق علم و کمال بود چنانک	درخت قسامتش از پر ببری خمید برفت
کسی که از همه یاران غمگسار به عمر	کتاب را عوض دوست برگزید برفت
نفیس گوهرکان کمال بود و چو دید	زمانه خواهدش ارزان همی خرید برفت
نهال علم نشاند و درخت فضل بکاشت	هزار گونه ثمر چون از او به چید برفت
به راه نشر علوم و به کار فضل و هنر	به عمر آنکه به یکدم نیارمید برفت
چو یافت وعده جنت به سوی حق به شتافت	شنید چونکه زغفران حق نوید برفت
ز من سئوال بکردند سال تاریخش	ز پیش جمع جوان مایه امید برفت
برون نمود بشیری سرو به یکتا گفت	سعید زاد و سرانجام هم سعید برفت

۱۳۸۶

دکتر یحیی ماهیار نوابی - از استادان مشهور زبان‌های باستانی در دانشگاه تهران است که درباره زبانشناسی و فرهنگ ایران آثار زیادی دارد که مهمترین آنها به شرح زیر است:

- ۱- گنجینه دستنویس‌های پهلوی و پژوهشهای ایران جلد ۵۷
- ۲- کتابشناسی ایران جلد ۱۰
- ۳- مجموعه مقالات پروفیسور بیلی (ترجمه و تفسیر) جلد ۵
- ۴- خاندان وصال شیرازی
- ۵- درخت اسوریک
- ۶- یادگار زریران
- ۷- دیوان وقار شیرازی
- ۸- مجموعه مقالات شامل:

حکم و امثال در دیوان مولانا، زبان مردم تبریز، زبان مردم شیراز در زمان سعدی و حافظ، (لهجه شیرازی)

سید حسن تقی‌زاده - او از پژوهندگان و دانشمندان عصر حاضر است که در راه انقلاب مشروطیت کوشش فراوان کرده و علاوه بر اشتغال به امور سیاسی در راه تحقیق و تألیف نیز موفقیت‌های زیاد داشته است.

آثار او: تحقیق احوال کنونی ایران یا محاکمات تاریخی، از پرویز تا چنگیز، تاریخ عربستان، تاریخ انقلاب مشروطیت، بیست مقاله تقی‌زاده، مانی و دین او به علاوه مقالات سیاسی و اجتماعی در مجله کاهه نوشته که مورد استفاده اهل تحقیق است.

این دانشمند ارجمند در بهمن‌ماه سال ۱۳۶۸ به رحمت ایزدی پیوست.
طالب اوف - حاج ملا عبدالرحیم طالب‌اوف یا طالب‌زاده از نویسندگان و محققان این دوره است دارای آثاری ارزنده نظیر کتاب احمد، مسالک المحسنین، مسائل الحیوة است و ترجمه‌هایی از جمله هیئت فلاماریون دارد.

رشید یاسمی (غلامرضا) - از نویسندگان و محققان دوره معاصر است، نثرش روان و پخته بود و در تاریخ و ادبیات مطالعات زیاد داشت، مقالات تحقیقی او و مقدمه‌هایی که بر دیوان و شرح احوال ابن یمین، سلمان ساوجی و مسعود سعد سلمان نوشته، نمونه‌ای از آثار اوست.

کتاب ایران در زمان ساسانیان تألیف کریستن سن را نیز ترجمه کرده است.
مطالب کتابهای او اجتماعی است و در تنویر افکار مردم ایران قبل از مشروطیت تأثیر زیاد داشته است.

استاد رشید یاسمی اشعاری نیز سروده، نمونه‌ای از اشعار او:

بهار غمناک

وحشت آید زین خرابم خلوت آباد کو	ناله‌ها در سینه دارم طاقت فریاد کو
گل ندارد خنده بلب بلب خوش خوان کجاست	دل نگیرد راه بستان جلوه شمشاد کو
باده صافی شد دریغا باده پیمایی نماند	نیست بی شیرین جهان شوریده دل فرهاد کو
همچو فرهادم به تلخی دور عمر آمد بسر	وعده‌هایی کان لب شیرین بما می‌داد کو
در چمن گیرم که گل خندان شادان شد رشید	مونس جان نژند و خاطر ناشاد کو

آتشگاه سینه

عمر در بیحاصلی شد جمع و چون خرمن بسوخت
 سوخته خرمن بسی چون من در این دشتند جمع
 لاله را این داغ درد آلود بر دل بهر چیست
 سینه آتشگاه آن ناز است کزوی یک شرار
 تا چه خواهد کرد با جان چون فرو گیرد مرا
 این چراغ شاعری را زودتر بشان رشید
 بر نچیدم آنقدر دامن که تا دامن بسوخت
 لیک هریک را فزون از خویش دل بر من بسوخت
 گرنه او را دل زد رد سنبل و سوسن بسوخت
 شامگاهی لحظه‌ای در وادی ایمن بسوخت
 شعله‌ای کامروز دین و دل ز یک روزن بسوخت
 دود حسرت خیزد از وی کش همه روغن بسوخت
 صادق هدایت - از نویسندگان و مترجمان معاصر، جوانی پرشور و پر احساس بود که تاب
 نارواییهای زمان را نیاورد و در پاریس خودکشی کرد (۱۳۳۰ شمسی).

آثار زیادی از تألیف و ترجمه دارد که در زیر نوشته می‌شود.

۱- فوائد گیاهخواری

۲- زنده بگور

۳- پروین دختر ساسان

۴- سه قطره خون

۵- علویه خانم

۶- نیرنگستان

۷- وغ وغ ساهاب

۸- ترانه‌های خیام

۹- بوف کور

۱۰- سگ ولگرد

۱۱- گزارش کمان شکن

۱۲- حاجی آقا

۱۳- گروه محکومین

۱۴- مسخ

۱۵- توپ مرواری

۱۶- مجموعه نوشته‌های پراکنده (داستانها، مقاله‌ها، ترجمه‌ها)

نصرت‌الله فلسفی - از دانشمندان و محققان و مترجمان این دوره است، ایشان مدتها در دانشگاه

تهران به تدریس اشتغال داشت و آثار زیادی از تألیف و ترجمه دارد که بسیار ارزنده است.

تألیفات:

تاریخ ایران از حمله عرب تا حمله مغول، تاریخ عمومی از قرن هفدهم تا قرن بیستم، تاریخ روابط ایران و اروپا در دوره صفوی، زندگانی شاه عباس اول (سه جلد) تاریخ جنگ چالدران

ترجمه‌ها

تاریخ انقلاب فرانسه، ترجمه تاریخ سلطنت قباد، ترجمه تمدن قدیم، سرگذشت ورترا، بینوایان ویکتور هوگو و ترجمه داستانهای از نویسندگان بزرگ اروپا مانند لامارتین - گی دومو پاسان، مارک تواین، ادوارد وگنر و دیگران

دکتر رضا زاده شفق - از نویسندگان و محققان معاصر و از اساتید معروف دانشگاه بوده و علاوه بر تدریس به تحقیق و تألیف و نوشتن مقالات ارزنده نیز پرداخته است از جمله: گزیده اوپه نیشدها، دیوان عارف، مقدمه بر لیلی و مجنون کوهی کرمانی، شرح حال بیهقی، تاریخ ادبیات فارسی، مقالاتی در خصوص ابن خلدون

دکتر شفق مدیریت روزنامه شفق را در تبریز به عهده داشته است که درباره تاریخ نشر آن گفته‌اند.

(بنموده طلوع شفق ز تبریز)

ق ۱۳۲۸

شیخ‌الرئیس - اندیشه اتحاد مسلمین در اواخر قرن دوازدهم در ایران و سایر کشورهای مسلمان نشین مورد بحث قرار گرفته است.

نخستین مبلغان این مکتب، سید جمال‌الدین اسدآبادی و ابوالحسن میرزا ملقب به شیخ‌الرئیس بوده‌اند.

شیخ‌الرئیس از شاگردان میرزای شیرازی بود و پس از کسب درجه اجتهاد در سال ۱۲۹۴ به ایران بازگشت.

- شیخ‌الرئیس در سال ۱۳۰۳ ق در شورائی که بنام اتحاد اسلام بدستور سلطان عبدالحمید پادشاه عثمانی تشکیل شده بود شرکت و برای امکان اتحاد بین ایران عثمانی پیشنهاداتی کرد:
- ۱- روزنامه‌های عثمانی نسبت به دولت و ملت ایران لحن دوستانه داشته باشند.
 - ۲- از طرف سلطان عثمانی هر ساله به مراقد ائمه شیعه هدایائی تقدیم شود.
 - ۳- روزنامه‌ای بنام اتحاد اسلام به دو زبان فارسی و عربی منتشر شود.

۴- در حفظ احترام علمای شیعه ساکن عتبات و حقوق شیعیان توجه شود.

۵- دستور منع مزاجت اتباع عثمانی با ایرانیان لغو شود.

۶- با حجاج ایرانی به نیکی رفتار شود.

۷- وزارت مطبوعات عثمانی از چاپ کتبی که به منظور اهانت به شیعه نگاشته می شود

جلوگیری کند.

پیشنهادات فوق مورد موافقت سلطان عثمانی قرار گرفت به شرطی که در ایران هم از توهین به

مذاهب اربعه خودداری نمایند (حنبلی - شافعی - مالکی - حنفی)

شیخ الرئیس روزنامه‌ای به نام اتحاد اسلام منتشر می کرد و نظرات خود را در این باره به نظر

عموم می رسانید.

در سال ۱۳۱۰ ق سید جمال الدین از لندن به اسلامبول آمد و پرچم اتحاد اسلام را برافراشت و

انجمنی از دانشمندان ایرانی و غیر ایرانی تشکیل داد.

اعضاء انجمن عبارت بودند از شیخ الرئیس - فیضی افندی - رضا پاشا - سید برهان الدین بلخی -

نواب حسین هندی - میرزا حسن خبیرالملک - میرزا آقا خان کرمانی - شیخ احمد روحی - افضل

الملک کرمانی - عبدالکریم بیک و حمید بیک جواهری

هدف این انجمن تبلیغ آئین اسلام و اتحاد بین مسلمانان جهان بوده است.

شیخ الرئیس آثاری دارد که به چاپ رسیده از جمله:

اتحاد اسلام - دیوان حیرت - رساله نقد فرقه‌ها - سفرنامه اسلامبول - فصل الخطاب - کتاب

الابرار - منتخب النقیس - نافع الافهام و رافع الاوهام - سراج لامع شیخ الرئیس (ابوالحسن میرزا) در

فروردین ۱۲۹۹ شمسی در تهران درگذشت.

دکتر لطفعلی صورتگر - از شعرا و نویسندگان و اساتید بزرگ دانشگاه تهران بوده است. آثار

زیادی در ترجمه و تألیف دارد از جمله: دلبند من از ساموئل دانیل، من و دلدار از ویلیام براون ،

انفسان، از جان دیونر، کوری من از میلتون ریسمان ایمان از جرج هربرت، اوتللو از شکسپیر، به

دلبند نازآلود از اندره مارون و آثار دیگر

استاد صورتگر اشعاری نیز سروده است که نمونه‌ای از آن نوشته می شود:

ای روی ز دوستان نهان کرده دل بی سببی به ما گران کرده

وان چشم سیاه شوخ شهر آشوب آزرده دل مرا نشان کرده

هجران تو ای بهار جاویدان بستان وجود من خزان کرده

وزیبار غم این تن توانا را
 آوخ که شکسته گشتم از هجرت
 ماست یک آرزو به دل آنگاه
 آیا شود این که بینمت روزی
 وز چشمه آب زندگی ما را

علی دشتی - مدیر روزنامه شفق سرخ از نویسندگان و سخن پردازان معاصر است و آثار زیادی در تألیف و ترجمه دارد از جمله:

قلمرو سعدی، سیری در دیوان شمس، نقشی از حافظ، شاعر دیرآشنا، دمی با خیام

مجتبی مینوی - از محققان و مؤلفان دوران اخیر است، آثاری دارد از جمله:

مصنفات افضل الدین کاشانی، ویس و رامین فخرالدین گرگانی، سیرت جلال الدین، السعادة

والاسعاد

علی اصغر حکمت - از شعرا و نویسندگان دوران اخیر است آثاری از تألیف و تصحیح و ترجمه دارد از جمله:

داستان لیلی و مجنون و مقایسه آن با رومئو و ژولیت، کتاب جامی، تفاسیر ابوعلی سینا، کتاب پارسی نغز، تاریخ ادیان، مجالس النقایس، شرح حال جامی، مثنوی انکشتر کم شده، امثال قرآن مجید، و ترجمه حکایاتی از شکسپیر و آثار دیگر

درباره تاریخ بنای آرامگاه بوعلی سینا اشعار زیر را سروده است.

ز الوند است تابان تا فروغ بوعلی سینا
 پی افکند از خرد کیشی و هم از دانش آیینی
 شفایی غیر قانونش نیابد خاطر خسته
 نه بیند دیده بینا حکیمی همچو او دانا
 رقم زد کلک حکمت در هزارم سال میلادش
 بتابد نور حکمت از جهان چون طور در سینا
 که جاوید است در گیتی زهی کیشا و آئینا
 نجاتی جز اشارتش نه بیند دیده بینا
 بروی مسند دانش بسزیر قبه سینا
 که (مانند این کاخ پاینده به فرّ بوعلی سینا)

۱۳۷۰ ق

فروغی - محمدعلی ذکاء الملک در عالم ادب قدمهای مؤثری برداشته و از نویسندگان و محققان این دوره است. تألیف او در فلسفه کتاب (سیر حکمت در اروپا) است او برخی از دیوانهای شعرا را تصحیح و چاپ کرده و مدتی ریاست فرهنگستان ایران را به عهده داشته است.

حبیب یغمایی در باره تاریخ فوت محمدعلی فروغی چنین گفته است.

فروغی بفروغی و رای فروغی
 که خشنود بادا خدای فروغی
 دریغا به ایران و (وای از فروغی)
 ۱۳۲۱ ش

روز دانش بی ذکاء و چشم دانش بی فروغ
 گفت شد (خورشید فضل و نور دانش بی فروغ)
 ۱۳۶۱ ش

فروغی شد و ملک دیگر نگیرد
 همی نیکویی کرد و خدمت به کشور
 پس از قرنها مردی این سان نیاید
 جلال‌الدی همایی نیز چنین گفته است:
 چون فروغی زین جهان تیره رحلت کرد و گشت
 سال فرتش خواستم از طبع موزون منا

دهخدا

علی اکبر دهخدا از نویسندگان این دوره است او در روزنامه انقلابی و سیاسی (صور اسرافیل) انتقاداتی تحت عنوان چرند و پرند نوشته است.

از آثار مهم او کتاب امثال و حکم و لغت نامه است. دهخدا کتابهای روح القوانین منتسکیو و عظمت و انحطاط رومیان تألیف گیسن را ترجمه و دیوان‌های حافظ و ناصرخسرو را تصحیح کرده و در تدوین و تکمیل لغت نامه زحمت فراوان کشیده است.

علامه دهخدا در شعر و شاعری نیز دست داشته و دیوان او چندین بار به چاپ رسیده است.

نمونه‌ای از اشعار او:

نقد سالک نیست جز بیمار قلب خسته‌ای
 در بهار عمر ز ازهار حقیقت دسته‌ای
 گفت عقدی از گلوی مهوشی بگسته‌ای
 دیده‌بانی بر رصدگاه عمل بنشسته‌ای
 گفت ز اسرار نهانی قسمت برجسته‌ای
 نیست جز در کنج عزلت گنج معنی جسته‌ای
 کیست از ما ای حریفان دست از جان شسته‌ای
 درباره تاریخ وفات دهخدا یکی از شعرا چنین گفته است.

در سلوکم گفت پنهان عارفی وارسته‌ای
 از گلستان جهان گفتم چه باشد بهره، گفت
 از پریشان گوه‌ران آسمان پرسیدمش
 گفتم این کیوان به بام چرخ هر شب چیست گفت
 گفتم اندر سینه‌ها این توده دل نام چیست
 در نیازستان هستی بی‌نیازی هست اگر
 گوهر غم نیست جز در بحر طوفانزای عشق
 دربارۀ تاریخ وفات دهخدا یکی از شعرا چنین گفته است.

گشت جنت مقام و مسکن او
 بودم اندر خیال در تک پو
 (مرد استاد دهخدا) بگو

مرد استاد دهخدا لبیب
 سال تاریخ فوت می جستم
 ناگهان هاتفی سرود بگوش

ذبیح‌اله صفا - از نویسندگان و محققان و اساتید دانشگاه تهران است و آثاری در بررسی و تحقیق ادب و فرهنگ ایران دارد از جمله تاریخ ادبیات ایران - جشن نامه ابن‌سینا - حماسه سرایی در ایران - تصحیح دیوان عمق بخارایی و آثار دیگر.

دکتر رکن‌الدین همایون فرخ - از محققان و نویسندگان این دوره است، آثار و تألیفات ارزنده‌ای دارد که در زیر نوشته می‌شود:

سهم ایرانیان در آفرینش خط

تاریخ کتاب و کتابخانه‌های ایران

حافظ خراباتی ۱۰ جلد

تاریخ هشت هزار سال شعر ایرانی

پژوهشی درباره شاهنامه فردوسی و سلطان محمود

در بررسی و تصحیح دیوان شعرا و داستان نویسی نیز آثاری دارد که ارزنده و قابل توجه است.

شجاع‌الدین شفا - از مترجمان مشهور است که آثار او معروفیت و اشتها زیاد دارد و

نوشته‌هایش مورد تقدیر دانشگاهها و مقامات فرهنگی جهان واقع شده است. در زیر تعدادی از آثار او ذکر می‌شود.

۱- جهان‌پژوهی - دائرةالمعارف آثار و فرهنگ و تمدن ایران

۲- ایران در ادبیات جهان

۳- منتخبی از شاهکارهای شعر جهان

۴- کمدی الهی - اثر معروف دانته

۵- بهشت گمشده - میلتن

۶- دیوان شرقی - گوته

۷- بهترین اشعار لامارتین

۸- بهترین اشعار بایرن

۹- بهترین اشعار - هاینه

۱۰- بهترین اشعار ویکتور هوگو

۱۱- بهترین اشعار موسه

- ۱۲- بهترین اشعار نیچه
- ۱۳- بهترین اشعار کنتس دونوای
- ۱۴- ترانه‌های بیلتیس، پیر لوئیس
- ۱۵- نغمه‌های یونانی - آناکرتون
- ۱۶- نغمه‌های چینی
- ۱۷- نغمه‌های ایرانی (ترجمه ۳۶ اثر از شعرای بزرگ جهان درباره ایران)
- ۱۸- شاعره‌ها (ترجمه برگزیده‌ای از اشعار ۲۶ شاعره نامی جهان)
- ۱۹- اوراق زرین ادبیات جهان (ترجمه اشعار برگزیده بیست تن از شعرای بزرگ جهان)
- ۲۰- آندروماک - راسین
- ۲۱- برتیانیکوس - راسین
- ۲۲- افسانه‌های راز و خیال - ادکارالن یو
- ۲۳- رنه - شاتوبریان
- ۲۴- داستان یک مومیایی - تئوفیل گوتیه
- ۲۵- کانیددا - برناردشاو
- ۲۶- مرد تقدیر - برناردشاو
- ۲۷- کونیکسمارک پیرنبوا
- ۲۸- پل سن دولی - گورنتون
- ۲۹- برفهای کلیمانجارو - ارنست همینگوی
- ۳۰- افکار و اندیشه‌ها - کوستاو لویون
- ۳۱- خود را بشناس - ژان فینو
- ۳۲- افسانه خدایان - تألیف
- ۳۳- کورش کبیر - تألیف
- ۳۴- بیست قرن رابطه فرهنگی ایران و ایتالیا - تألیف
- ۳۵- مجموعه مقالات تاریخی - تألیف
- ۳۶- مجموعه مقالات ادبی - تألیف
- و چند اثر دیگر

وحید دستگردی (حسن) - مدیر مجله ارمغان از نویسندگان و محققان معاصر است آثار او شامل بررسی دیوان شعرا و نوشتن حاشیه بر دیوان هاتف، ابوالفرج رونی، جام جم اوحدی و نظامی گنجوی و کمال‌الدین اصفهانی است.

اشعاری هم سروده است از جمله در تاریخ جشن شصتمین سال تولد پروفیسور ادوارد براون که در انجمن ادب تهران برپا شده بود.

پدر مشرق دانشوری این پایه ندید

مادر مغرب مستشرقی این مایه نژاد

شصتمین سال حیاتش که زید جاویدان

چون فرا آمد و بر جشن صلا اندر داد

بهر تاریخ چنین جشن بزرگ ادبی

از دم روح قدس کرد وحید استمداد

خواند این مصراع تبریک نوا پیک سروش

(جشن با دانش ادوارد براون میمون باد)

۱۳۳۹ ق

درباره تاریخ وفات وحید دستگردی مدیر مجله ارمغان رضایی از شعرای تبریز چنین سروده است.

وحید دستگردی آن ادیبی کز ره دانش

فزون از اهل فضل و برتر از خلق زمان آمد

سخندان و سخن پرور سخن سنج و سخن گستر

ز فضلش هرچه گویم پایه‌اش برتر از آن آمد

ز آثارش یکی خود نامه‌های ارمغان بودی

که یاران را درخشان ارمغانی بی‌کران آمد

ز آثار بزرگان ارمغانها داد در آخر

برفت او خود ولی افسردگی بر دوستان آمد

چو خواندش سوی جنت‌داعی حق لاجرم دروی

روانش با دلی خرم سوی جنت روان آمد

من از یار معاصر سال فوتش چون طلب کردم

یکی افزود پس گفتا (وحید ارمغان آمد)

ش ۱۳۲۱ (۱)

احمد گلچین معانی که از شعرای معاصر است درباره تاریخ وفات وحید دستگردی چنین گفته است.

(لسان شعر و ادب بی وحید گویا نیست)

(وحید گنج ادب بود و شد نهان در خاک)

ش ۱۳۶۱

ش ۱۳۲۱

درباره تاریخ فوت وحید دستگردی محمدعلی ناصح قصیده‌بی گفته است که چند بیت آن نوشته می‌شود.

کتاب دهر را ز آغاز تا انجام اگر خوانی

نه بینی اندر آن جز فصل غم، باب پشیمانی

وحید ادريس عالم بود و لقمان جهان اما

چو مرگ آید چه سودش کرد ادیسی و لقمانی

دعا شد مستجاب آری که شد تاریخ مرگ او

(وحید جاگزیده در پناه فیض سبحانی)

ق ۱۳۶۱

درباره وفات او عبدالحسین آیتی مدیر مجله نمکدان چنین گفته است.

وحید آندم که بر عقبی روان شد ادب بی جان و بی دانش روان شد

وحید آن کاروان سالار فرهنگ برفت و بی پناه آن کاروان شد

بتاریخ وفاتش آیتی گفت (وحید دستجردی در جنان شد)

ش ۱۳۲۱

مجید یکتایی - از نویسندگان و مترجمان این دوره است و کتابهایی در زمینه‌های مختلف تألیف و ترجمه کرده است از جمله:

۱- تاریخ شناسی

- ۲- نوپردازی در شعر و تاریخ شعر
- ۳- تاریخ شطرنج
- ۴- کار و زندگی
- ۵- تاریخ دارایی ایران
- ۶- شناسایی راه و روش علم و فلسفه
- ۷- دوست و دوستی
- ۸- تاریخچه نرد
- ۹- علم مغناطیس
- ۱۰- فرهنگ مصور یکتایی
- ۱۱- حافظ یکتایی
- ۱۲- میهن و میهن پرستی

کاظم عمادی - از نویسندگان و مترجمان این دوره است و آثار زیادی در ترجمه کتابهای مختلف دارد از جمله:

ترجمه	نام کتاب
موريس تريو	۱- در زیر آسمان ایران
اشتفن زوايک	۲- آخرین پیام
آنا تول فرانس	۳- باغ اپیکور
آنا تول فرانس	۴- خدایان تشنه‌اند
آندره کرسن	۵- فلاسفه بزرگ
ماری شرلی	۶- فرانگشتین
ویکتورپوشه	۷- خزان زندگی
مارک تواین	۸- شرط بندی دو میلیارد
موريس مترلینگ	۹- مونا و آنا
پل ژواگو	۱۰- قدرت و اراده
ریشارد نیکسن	۱۱- رهبران
گابریل دانکری	۱۲- شهسوار اسلام

ایوان تالیل	۱۳- آب و هوا
اشلی مونیگ	۱۴- رشد اخلاقی اطفال
استوارت	۱۵- مشکلات روانی اطفال
آندره	۱۶- ناپلئون
موریس مترلینگ	۱۷- انقلاب فرانسه
تولستوی	۱۸- جنگ و صلح

شیخ محمود فرساد - از فقها و شعرای این دوره است تحصیلات مقدماتی را در یزد به پایان رسانیده او در محضر آیةالله سیدابوالحسن اصفهانی در نجف به تکمیل علوم فقهی پرداخت و به درجه اجتهاد رسید و به ایران مراجعت کرد و در قم از محضر آیةالله شیخ عبدالکریم حائری کسب فیض نمود.

او علاوه بر تبحر در علوم شرعی و فقهی، شاعری توانا و نویسنده‌ای بزرگ بوده است، نمونه‌ای از اشعار او در زیر نوشته می‌شود.

همچو من دست نزن بر گل گلزار کسی	گر تو خواهی که به پایت نرود خار کسی
باربردار کسان باش نه سربار کسی	تا شود نام تو در دهر به نیکی مشهور
که به کارت نخورد سعی کس و کار کسی	اندرین مزرعه خود تخم نکوکاری کار
جز به دانش نبود قیمت و مقدار کسی	قیمت مرد به دانایی و فضل و هنر است
چشم بر درهم کس دیده به دینار کسی	عزت نفس همین بس که ندارد فرساد

وگرویرانه کردی خانه دل خانه‌ای کمتر	زمستی‌گرشکستی ساغرم‌پیمان‌های کمتر
چه غم از حلقه دیوانگان دیوانه‌ای کمتر	اگر مجنون بمیرد از فراق و دوری لیلی
به گرداگرد شمع انجمن پروانه‌ای کمتر	چو فرهاد اردهم من جان شیرین در ره جانان
به پیش عاشق دلخسته دام و دانه‌ای کمتر	چو زلف و خال پنهان کرداز چشم و نظر گفتم
اگر از لوح خاطر محو شد افسانه‌ای کمتر	حدیث و امق و عذرا به پیش عشق من بانو

در این دوره شاعران و سخن پردازان و محققان زیادی بوده‌اند که به شرح حال و آثار آنهایی که در دسترس بوده است پرداخته‌ایم.

مورخان

مورخان

تاریخ نویسی در دوره قاجاریه مثل گذشته فقط شرح وقایع تاریخی است بدون، بررسی علل و نتایج آن و نویسندگانی چون لسان الملک و رضاقلیخان هدایت و اعتماد السلطنه که جزء درباریان بودند، جرئت نداشتند که به ذکر حقایق به پردازند و بیشتر نوشته‌ها برای جلب نظر شاه و رفع خطر از خود بوده است. البته بعضی مانند میرزا جعفر خورموجی و جهانگیر میرزا تا حدودی به نوشتن حقایق پرداخته‌اند.

ولی به طور کلی نتیجه مطالعه کتابهای تاریخی این دوره، فقط آشنایی به شرح حال سلاطین است و کمتر اوضاع اجتماعی زمان و شرح حال مردم مورد توجه بوده است.

عبدالرزاق بیگ دنبلی: نویسنده مآثر السلطانی که ظاهراً اولین کتابی است که در تاریخ قاجار نوشته شده، این شخص به مفتون تخلص می‌کرده و از دانشمندان و سخن‌سرایان آذربایجان بوده است در ۱۱۷۶ ه. ق در شهر خوی به دنیا آمد و در جوانی به شغل نویسندگی ارقام دیوانی و منصب استیفا نائل شد و در ۱۲۴۳ ه. ق در شهر تبریز درگذشت.

تاریخ مآثر سلطانیه مشتمل است بر وقایع سلطنت فتحعلیشاه از زمان جلوس تا سال ۱۲۴۱ ه. ق. این کتاب اگر چه با عباراتی پیچیده نوشته شده ولی از لحاظ آگاهی به اوائل کار قاجاریه، تألیف مفیدی است.^(۱)

جهانگیر میرزا: فرزند سوم عباس میرزا. دنباله تاریخ عبدالرزاق بیگ دنبلی یعنی مآثر السلطانیه را گرفته و کتابی بنام «تاریخ نو» درباره وقایع از سال ۱۲۴۰ ه. ق تا آغاز سال ۱۲۶۷ ه. ق را نوشته است. این کتاب را جهانگیری نیز نامیده‌اند.

یکی دیگر از تألیفات او کتاب اکسیر القواریخ است.
رضاقلیخان هدایت - در دربار محمد شاه صاحب مقامات عالی بود و تربیت ناصرالدین شاه را در عهده داشته است.

ریاض العارفین و مجمع الفصحا که مهمترین تذکره‌های فارسی است از تألیفات اوست.

کتاب روضة الصفای ناصری که در سه جلد تنظیم شده و درباره تاریخ صفویه تا اوائل دوره ناصرالدین شاه است از آثار اوست.

او فریحه شاعرانه نیز داشته و نمونه‌های از فصاید و غزلیات او در مجمع‌الفصحا نوشته شده است. این دانشمند در سال ۱۲۸۸ وفات یافته و درباره تاریخ فوت او شاعری چنین سروده است.

غرض چون رفت تن در خاک و جان در عالم پاکش
خرد از این و آن می‌جست تاریخش ز حیرانی
که هاتف سر برون آورد و انشاء کرد این مصراع
(هدایت را بساط قرب ایزد باد ارزانی
ق ۱۲۸۸

میرزا محمد صادق مروزی - ملقب به وقایع‌نگار، ابتدا در دربار فتحعلیشاه قاجار سمت منشی‌گری و بعد منصب وقایع‌نگاری داشت و به نوشتن تاریخ قاجاریه مأمور شد و این کتاب را در دو جلد نوشت. جلد اول آن را تاریخ جهان آرا نام داده و کتابی دیگر به نام فوائد الملوک نوشته است. به دستور شاه، فصاید و مدایحی را که شعرای دربار از بدو جلوس تا سال هفتم سلطنت او در وصفش سروده بودند، گرد آورده و به این مجموعه نام «زینة المدایح» داده است.

وقایع‌نگار شعر هم می‌سروده و «هما» تخلص می‌کرده.

میرزا محمد ابراهیم نواب تهرانی - از کتابهای او فیض‌الدموع و کتابی در تاریخ بنام عقد الاولی است. یکی از بهترین منشآت او ترجمه نامه حضرت علی (ع) امیرالمؤمنین، به مالک اشتر نخعی است، که با مقدمه‌ای زیبا در ابتدای کتاب مخزن الانشاء به خط میرزا کلهر، استاد بزرگ خط آن زمان در تهران چاپ شده است.

میرزا محمد تقی لسان‌الملک - متخلص به سپهر، در سال ۱۲۱۶ هـ. ق در کاشان متولد شد. اثر مهم وی در تاریخ، ناسخ‌التواریخ است، که کتابی است در تاریخ عمومی عالم در شش جلد که با سه جلد اثر دیگر وی، یعنی تاریخ قاجاریه (تاریخ ناصری) که تألیفی مستقل از ناسخ‌التواریخ است، بالغ بر ۹ جلد می‌گردد.

جلد اول تاریخ ناصری درباره تاریخ تأسیس سلسله قاجار و شرح سلطنت آقامحمدخان و فتحعلیشاه و جلد دوم شرح سلطنت محمدشاه و جلد سوم شرح ده سال اول پادشاهی ناصرالدین شاه است. مدارک مؤلف در تنظیم تاریخ قاجاریه (تاریخ ناصری) عبارت از مسموعات و مشهودات و خاطرات شخصی و بعضی اسناد و نوشته‌های رسمی و در واقع کار او پیش از تاریخ نویسی وقایع‌نگاری بوده است و چون به دستور شاه و صدراعظم وقت نوشته شده، از مبالغه و گزافه‌گویی و اندیشه جلب رضای زمامداران و بسیاری دیگر از ملاحظات شخصی عاری نیست و مؤلف ناگزیر

بوده در بسیاری از موارد از شرح وقایع چشم‌پوشد و حتی گاهی وقایع را تحریف کند.

نادر میرزا: ابو محمد نادر میرزا، از دانشمندان و مؤلفان دوره ناصری است. او مدتی در تهران به تحصیل پرداخت و پس از آن به تبریز رفت و در آنجا نزد ملا مهرعلی از ادباء و دانشمندان تبریز و آقا میرزا مجتهد معروف به ملا باشی و دو فرزند او میرزا لطفعلی امام جمعه و میرزا جعفر و ملا محمود طسوجی، فارسی و عربی و ادبیات این دو زبان را آموخت. او مؤلف کتاب تاریخ تبریز است، که گذشته از اطلاعات مهمی که این کتاب در باره تاریخ و جغرافیای شهر تبریز و آنچه مربوط به این شهر است به دست می‌دهد. از حیث سبک نویسندگی در ادبیات فارسی عصر قاجار، مقام شامخی دارد. این کتاب که با دقت و حوصله و هوشیاری زیاد نوشته شده، از بنای شهر تبریز و تعداد نفوس و چگونگی آب و هوای آن و محلات و قنوت و مقابر و مزارات و ابنیه و آثار تاریخی این شهر و حوادثی که از صدر اسلام تا سال ۱۳۰۲ هـ ق (ختم کتاب) بر آن، گذشته و از جنگها و سیلها و زلزله‌ها و کسانیه که بر آن حکومت کرده‌اند، از طایفه دنبلی، امرای قره قویونلو، پادشاهان قاجار و خانواده‌های عمده و سرشناس علمای مهم مشایخ، شعرا، اعیان، مستوفیان و منشیانی که از آنجا برخاسته‌اند به تفصیل نوشته است.

اعتماد السلطنه: محمد حسن خان صنیع الدوله که بعدها ملقب به اعتماد السلطنه گردید، در سال ۱۲۶۸ که دارالفنون تأسیس شد، جزء محصلین آن مدرسه درآمد و مدت ۱۲ سال در آنجا به فراگرفتن زبان فرانسه و تعلیمات پیاده نظام پرداخت و دوره تحصیلات دارالفنون را با دریافت مدال طلا به پایان رسانید.

مهمترین کتابهایی که از اعتماد السلطنه به یادگار مانده عبارتند از:

- ۱- مرآت البلدان ناصری در تاریخ و جغرافیای شهرهای ایران در چهار جلد، که به ترتیب حروف تهجی تنظیم گردیده است.
- ۲- تاریخ منتظم ناصری که تاریخ عمومی است و حوادث از آغاز هجرت تا سال ۱۳۰۰ قمری را نوشته است.
- ۳- مطلع الشمس درباره استان خراسان در سه جلد نوشته شده است.
- ۴- خیرات حسان در شرح زنان معروف در سه جلد.
- ۵- المآثر و الآثار در شرح وقایع سلطنت ناصرالدین شاه و احوال رجال و علما و دانشمندان.
- ۶- در التیجان فی احوال بنی الاشکان در سه جلد درباره تاریخ سلسله اشکانیان ماخوذ از احوال

۷- التدوین فی احوال جبال الشروین که در تاریخ ناحیه سواد کوه است.

۸- حجة السعادة فی حجة الشهادة درباره وقایع مهم ۶۱ هجری و شرح شهادت حضرت امام حسین (ع) و یاران او.

اعتماد السلطنه آثار دیگری چه بصورت تألیف و یا ترجمه دارد، مانند رساله خوابنامه که در آن تمام سلاطین و وزراء قاجاریه را به پای میز محاکمه می‌کشد و به این وسیله تحلیلی دقیق از اوضاع زمان خود به عمل می‌آورد. این کتاب پس از مرگ اعتماد السلطنه منتشر گردید.

دیگر از مؤرخان این دوره، غلامحسین فروغی که کتاب صدرالتواریخ را نوشته و دیگر افضل الممالک مستوفی است که کتاب افضل التواریخ را درباره وقایع سلطنت مظفردین شاه تألیف کرده است.

محمد بن محمد تقی ساروی مؤلف تاریخ فتحعلیشاه

محمود میرزا قاجار مؤلف تاریخ صاحبقرانی

امام قلی میرزا مؤلف تاریخ طلوع قاجاریه

میرزا سید جعفرخان خورموجی مؤلف حقایق الاخبار ناصری

حاجی میرزا حسن فسائی مؤلف فارسنامه ناصری

ملا محمد حسین اردلانی مؤلف فارسنامه ناصری

میرزا علی اکبر منشی مؤلف حدیقه ناصریه

عبدالرحیم ضرابی مؤلف تاریخ کاشان

میرزا محمد نصیر (فرصت) مؤلف آثار العجم

تذکره‌ها در زمان قاجار

۱- نخستین تذکره‌ای که در اوایل قاجاریه تألیف شده زینة المذایح تألیف محمد صادق مروزی است.

۲- تذکره انجمن خاقان، تألیف فاضل خان گروسی متخلص به «راوی» است.

۳- تذکره گلشن محمود، تألیف شاهزاده محمود میرزا در شرح حالات و منتخب اشعار ۴۸ تن از پسران فتحعلیشاه.

۴- سفینة المحمود، از همان مؤلف دریاب شعرای زمان فتحعلیشاه.

۵- نقل مجالس، از همان مؤلف درباره زنان شاعر آن دوره.

- ۶- تذکره دلگشا، تألیف میرزا علی اکبر شیرازی متخلص به «بسمل» درباره شعرای دوره فتحعلیشاه.
- ۷- نگارستان دارا، تألیف عبدالرزاق بیگ مفتون درباره شعرای عصر فتحعلیشاه.
- ۸- تذکره السلاطین، تألیف سلطان محمد میرزا سیف الدوله.
- ۹- گنج شایگان، میرزا طاهری شعری.
- ۱۰- تذکره محمد شاهی، تألیف بهمن میرزا فرزند نایب السلطنه عباس میرزا.
- ۱۱- مذایح معتمدالدوله، تألیف آقا محمد مذهب اصفهانی متخلص به بهار مشتمل بر شرح احوال صد نفر از شعرا که در مدح منوچهرخان معتمدالدوله از رجال دوره قاجار، قصیده سروده‌اند.
- ۱۲- مصطبه خراب، تألیف احمد هلاکو درباره شعرای معاصر فتحعلیشاه در ایران و خارج ایران. به کوشش استاد دکتر خیام‌پور تصحیح و چاپ گردید.
- ۱۳- تذکره قدسیه، تألیف ابراهیم بن میرزا مهدی خان سررشته‌دار.
- ۱۴- تذکره مجدیه، از همان مؤلف
- ۱۵- تذکره انجمن ناصری از همان مؤلف
- ۱۶- مجمع الفصحاء رضا قلیخان هدایت.
- مجمع الفصحاء بهترین و کاملترین تذکره‌های عمومی است که مؤلف شرح حال بالغ بر هفتصد تن از شعرای ایران را با منتخباتی از اشعار آنان در آن گرد آورده. این کتاب به سال ۱۲۹۵ ه. ق در دو جلد چاپ شده است.
- ۱۷- ریاض العارفین، در شرح حال عرفا و شعرای متصوفه در سال ۱۳۰۵ ه. ق در تهران چاپ شده است. (رضا قلیخان هدایت)^(۱)
- ۱۸- روضات الجنان - تألیف محمدباقر موسوی درباره شرح حال علماء
- ۱۹- قصص العلماء - تألیف محمدبن سلمان تنکابنی درباره شرح حال علمای دینی
- ۲۰- نجوم السماء - تألیف میرزا محمدعلی درباره شرح حال علمای شیعه در قرن یازدهم و دوازدهم.
- ۲۱- خلاصه الافکار - تألیف ابوطالب اصفهانی
- ۲۲- صحف ابراهیم - تألیف علی ابراهیم که شرح حال عده زیادی از شعرا را نوشته است.